

DE RUIMTE IN DE TIJD GEPLAATST

NIEUWE WEGEN OP HISTORISCHE GROND

M A N I F E S T

MANIFEST OVER RUMTELJKE

De ruimte in de tijd geplaatst

Wie bouwt in Nederland, bouwt onontkoombaar op historische grond. Een nieuw plan - voor een gebouw, een deel van een stad of dorp of een landschap - is nooit het eerste voor die plek. Elke nieuwe ingreep is de zovleeste in een lange reeks. Er is altijd een 'bestaande situatie'. Het is een momentopname in een lange, doorgaande geschiedenis van menselijke bewerking. Een momentopname met daarin gehengensporen van vroegere ingrepen.

Huidige veranderingen zijn een volgende stap in de ontwikkelings. Deze kunnen voortbouwen op het bestaande of radicaal ervan afwijken. Maar ze bieden alleen zicht op kwaliteit als ze doelgericht worden gezet: bewust van de geschiedenis waaraan ze een nieuwe bijdrage leveren.

Daarom dient een afweging van historische gegevens en waarden zowel een integraal onderdeel te zijn van een beleid gericht op ruimtelijke kwaliteit als van ieder plan- en besluitvormingsproces. Even vanzelfsprekend als bijvoorbeeld de afweging van economische belangen en milieu-effecten.

Ruimtelijke kwaliteit wordt in hoge mate bepaald door identiteit en herkenbaarheid. Hiervan is de cultuurhistorie een wezenlijk bestanddeel. Daarom zal de cultuurhistorie een vanzelfsprekende afwegingsfactor moeten zijn in de ruimtelijke planning.

Kennis van de historie behoeft de ambities van bestuurders, opdrachtgevers en ontwerpers niet te belemmeren. Integendeel. Ze spoort hen aan om bestaande kwaliteiten te benutten als basis en inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen, ter verrijking van de ruimtelijke kwaliteit.

Het geheugen van de stad, het dorp en het landschap is te zien als werktuig. Het maakt het mogelijk om actuele opgaven in een langere-termijnperspectief te plaatsen, met een blik op de toekomst in relatie met het verleden.

De ruimte wordt in de tijd geplaatst. Sporen van het verleden vertegenwoordigen een culturele en educatieve waarde. Hiermee verantwoordt omgaan draagt bij aan de identiteit en de belevingswaarde van steden, dorpen en landschappen. Daarnaast bieden ze een richtsnoer en een hulpmiddel in het ontwerpproces.

Het verleden is richtsnoer, stimulan en inspiratiebron voor de toekomst. Cultuurhistorie is vooral te zien als een katalysator bij verdere ontwikkeling, niet als een remmende factor.

Het materiele en immateriele profijt wordt vooral op langere termijn zichtbaar. Aangezien in de besluitvorming korte-termijnfactoren vaak als vanzelfsprekend domineren, is een garantie gewenst dat ook de cultuurhistorische lange-termijnafweging plaatsvindt, als onderdeel van een ruimtelijk kwaliteitsstreven. Voor een veelzijdig ruimtelijk kwaliteitsbeleid is een integrale aanpak gewenst, waarin tal van kwaliteitsaspecten zijn samengevoegd. De Monumentenwet 1988 biedt daarbij, met de mogelijkheid tot het aanwijzen van beschermde stads- en dorpsgezichten, een uitstekend instrument.

BOEKMANSTICHTING

Studiecentrum voor kunst, cultuur en beleid

Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
telefoon bibliotheek 020-624 37 39

De uitleentermijn bedraagt 4 weken. Mits tijdig aangevraagd is verlenging met 4 weken mogelijk, tenzij de publikatie inmiddels is gereserveerd.

De uitleentermijn is verstreken op:

--	--	--

WALITEIT EN CULTUURHISTOR

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

Het instrument van het 'beschermd gezicht' waarborgt - voor specifieke gebieden - een vaste plaats voor de cultuurhistorie in het ruimtelijk beleid. Bovendien schept het gunstige voorwaarden voor toekomstige ruimtelijke kwaliteit. Dit betekent dat, indien daar aanleiding voor is, te beschermen gebieden in een ruime samenhang gezien kunnen worden.

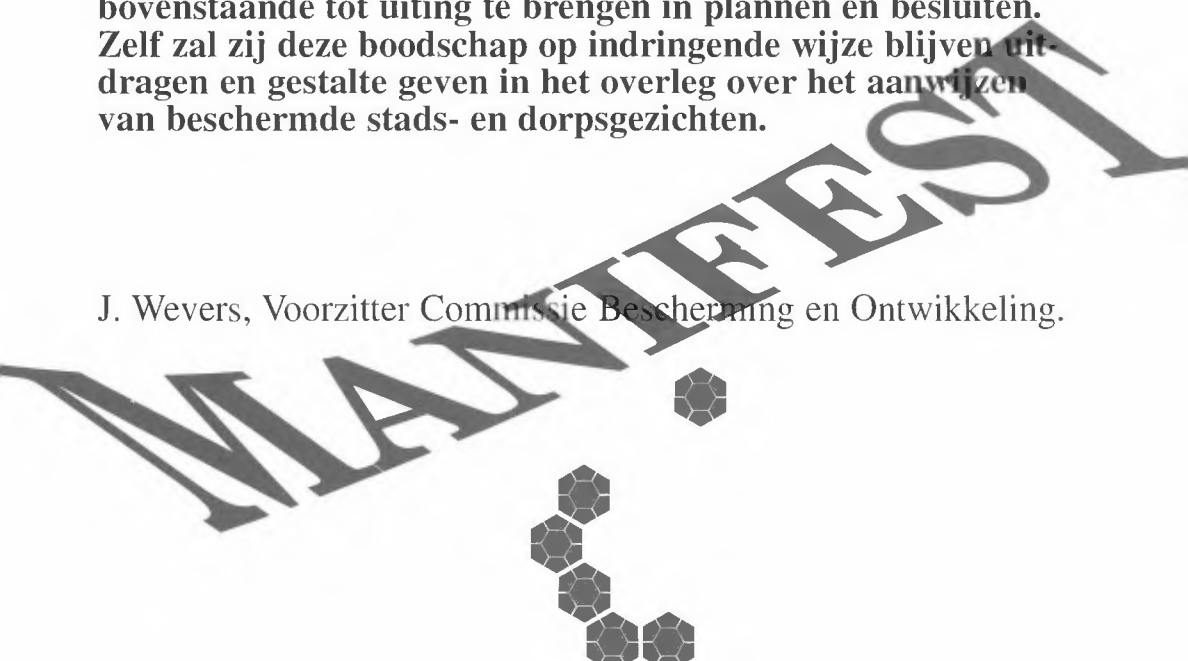
Het is een misverstand te menen dat formele aandacht voor de historische verschijningsvorm tot fixatie leidt en vernieuwing in de weg staat. De aanwijzing tot beschermd gezicht is zeer geschikt als instrument ter onderbouwing van gemeentelijk, intergemeentelijk en provinciaal ruimtelijk beleid. Het kan dienen als leidraad voor afstemming tussen overheden bij een gezamenlijke aanpak van ruimtelijk samenhangende stedelijke en landschappelijke structuren. Het instrument van het beschermd gezicht staat niet op zichzelf. Juist in een integrale benadering van ruimtelijke kwaliteit kan het, samen met andere instrumenten, een verrijking betekenen. Bewustzijn en bescherming van de kwaliteiten die hun oorsprong vinden in het verleden leveren zo een offensieve bijdrage aan verdere ruimtelijke ontwikkeling.

Bestaande kennis en instrumenten op het gebied van monumentenzorg kunnen effectiever en dynamischer dan voorheen worden ingezet en benut als middel om de ruimtelijke kwaliteit bij toekomstige ontwikkelingen te stimuleren. Dit geldt met name voor het 'beschermd gezicht'.

Dit alles klinkt zo vanzelfsprekend dat aandacht ervoor vragen een open deur lijkt. Het in de praktijk brengen ervan is echter nog helemaal geen regel, zo constateert de Commissie Bescherming en Ontwikkeling regelmatig. Dat moet veranderen, vindt zij. De commissie kiest eenmalig het onorthodoxe middel van een manifest om dit in zo breed mogelijke kring onder de aandacht te brengen.

De commissie roept een ieder die medeverantwoordelijk is voor ruimtelijke en architectonische kwaliteit op om het bovenstaande tot uiting te brengen in plannen en besluiten. Zelf zal zij deze boodschap op indringende wijze blijven uitdragen en gestalte geven in het overleg over het aanwijzen van beschermde stads- en dorpsgezichten.

J. Wevers, Voorzitter Commissie Bescherming en Ontwikkeling.

Nederland als kunstwerk, oeuvre en geheugen

Achtergronden bij het manifest

Sinds de gelijknamige tentoonstelling in het Nederlands Architectuurinstituut in 1995 is het begrip *Nederland als kunstwerk* in zwang geraakt. Het 'kunstwerk Nederland' is evenwel geen werk uit één stuk, geen *Gesamtkunstwerk*, geen *Grand Design*, geen kunstwerk dat eenmaal is ontstaan en daarna voor de eeuwigheid vastligt. Integendeel. Nederland is veelmeer een levend *oeuvre*, waaraan voortdurend wordt toegevoegd en veranderd, niet door één schepper maar door velen, en dat al eeuwenlang.

De titel van de tentoonstelling was ontleend aan de typisch Nederlandse aanduiding 'kunstwerk' voor bruggen, sluitzen, tunnels, wegen, spoorlijnen, stormvloedkeringen en andere civieltechnische werken. En bij uitbreiding kan ze worden gebruikt voor 'alle ingrepen die het aanzien van ons land (...) op kunstmatige wijze hebben beïnvloed'. Tegelijkertijd verwijst de titel naar het domein van kunst en cultuur, van schilderen en theater, terwijl hij ook herinnert aan *De stad als kunstwerk*, de titel van een boek van de historicus Donald Olsen. 'De vroegere beschavingen beschouwden steden niet als iets beschamends of onvermijdelijks, maar als bewuste schepingen voor wier aanleg, onderhoud en verfraaiing men zich terecht offers getrooste', schrijft Olsen en hetzelfde kan van het kunst(matige) Nederland worden gezegd.

De enige zwakte in dit citaat is dat Olsen het slechts over 'vroegere beschavingen' heeft. Dat eenzelfde streven ook nu en in de toekomst mogelijk is, laten tal van gemeenten zien die zich inspinnen om de ruimtelijke kwaliteit, de leefbaarheid, de identiteit en provincies de aantrekkingskracht te behouden, te versterken en te vernieuwen. Zoals de Amsterdamse grachtenengordel een voorbeeld is van de kapitalistische allure van de zeventiende-eeuwse koopmansstad, zo is in dezelfde stad de *Ring 20-40* een voorbeeld van sociaal-democratische allure: cultuur voor 'den eenvoudigen werkmán'. 'Nieuwland-allure' is te vinden in de vormgeving van de IJsselmeerpolders. Een voorbeeld van hedendaagse city-marketing-allure is het architectuur- en ruimtelijk beleid dat de gemeente Groningen sinds de jaren tachtig voert, met het Groninger Museum, de openbare bibliotheek en de herinrichting van de openbare ruimte in de binnenstad als slechts een paar van de aansprekende resultaten.

Wat kunstwerken in alle genoemde betekenissen gemeen hebben, is dat het 'bewuste schepingen' zijn. Er is over nagedacht, gesproken, er is gekozen om ze in deze vorm te maken en niet in een andere. Ze geven uitdrukking aan opvattingen en gevoelens over wat van waarde is in de samenleving en in de cultuur. Soms geburt dat expliciet, soms onuitgesproken, soms individueel, soms collectief. Al deze kunstwerken hebben invloed op mensen. Voor een deel is die invloed in economische termen uit te drukken, voor een ander deel gaat het om zachtere maar niet minder reële zaken als beleving, genoegten, verrassing, idealen, identiteit.

Het kunstwerk Nederland is in hoge mate gebruikskunst. Nederland heeft nu. De inrichting van het land, van steden en dorpen en van het landschap, wordt bepaald door nutseisen. Het moet bruikbaar zijn en renderen. Dat is al eeuwen zo. Maar ook hierbij spelen en spelen de 'zachtere' invloeden hun rol. Het belang van economische en technische factoren blijft onverlet, maar de wijze waarop zij vorm krijgen, wordt gevoed uit esthetische, ethische, maatschappelijke en culturele opvattingen. Daarmee zijn steden, dorpen en landschappen, en de afzonderlijke elementen daarin, tevens de weerslag van een sociale en politieke geschiedenis, van belangensstrijd, conflicten en de zoektocht naar overeenstemming. Het zijn meestal geen werken van individuele kunstenaars maar van groepen mensen die, bij alle onenigheid, hoe dan ook moeten samenleven en samenwerken.

De inrichting van Nederland kan daarom, behalve als collectief oeuvre, ook worden gezien als het geheugen van een eeuwenlange bewerkingsgeschiedenis. Dit geheugen lijkt wel wat op het individuele menselijk geheugen. Het biedt een rijk en veelzijdig reservoir van kennis, beelden en ervaringen. Het is niet afgesloten, er wordt voortdurend aan toegevoegd. Met iedere toevoeging kunnen oudere herinneringen van betekenis veranderen. Niet alles wordt evengoed onthouden. Soms is het geheugen een last.

Bovenal kan het geheugen worden gebruikt als een krachtig, richtinggevend instrument voor hedendaags en toekomstig handelen. Er zit veel in met direct praktisch nut, maar ook kennis waarvan het profijt vooral ligt in het genoeg doen dat ze verschaft of de vragen die ze oproept. Besef van het verleden helpt ons onderweg naar de toekomst.

Het 'geheugen Nederland' bestaat uit onder meer gebouwen, pleinen, bruggen, dijken, vestingen, stedelijke structuren, verkavelingspatronen, beplantingen, polders en infrastructuur. Het is aan ons om te besluiten wat we met die tastbare herinneringen doen.

We kunnen hen behoeden, beschermen, gestaag wijzigen, fixeren of juist uitwissen. We kunnen hen ook activeren en hun potentiële toekomstwaarde onderkennen en benutten.

We kunnen hen inzetten als richtsnoer, inspiratie en stimulans voor de toekomst. Als een katalysator bij verdere ruimtelijke ontwikkeling in plaats van een remmende factor. Als waardevol historisch kapitaal voor toekomstige investeringen.

De relatie tussen de geschiedenis en de hedendaagse en toekomstige plannen kan van sterk uiteenlopende aard zijn. Een uniform en dwingend recept bestaat niet en is ook niet gewenst. In sommige gevallen kan de bestaande situatie radicaal worden veranderd of uitgewist. In andere is een even radicale conservering van het bestaande gewenst. En daartussen ligt een breed scala aan mogelijke transformaties, waarbij in het samenspel tussen historische waarden en eigentijdse en toekomstige eisen soms de een, soms de ander de boventoon voert.

Maar welke vorm ook wordt gekozen, allereerst is het nodig om het besef van historische waarden en hun potenties een plaats te geven in de besluit- en planvorming. Die ruimte moet worden *georganiseerd*. Immers, anders dan in het menselijke geheugen gaat het bewaren en benutten van ruimtelijke en architectonische herinneringen niet vanzelf. Besluitvorming en planvorming zijn bewuste en 'kunstmatige' processen en de afweging van cultuurhistorische waarden moet daarvan een even bewust onderdeel zijn, te vergelijken met de afweging van milieu-effecten. De mogelijkheden daartoe zijn er, en verdienen verdere ontwikkeling.

Het belang daarvan is in de komende jaren bijzonder groot. Het stedelijk en landelijk gebied van Nederland is aan een ingrijpend herontwerpproces begonnen, met grote ruimtelijke ingrepen ten behoeve van de woningbouw, de economische structuur, de infrastructuur, natuur en recreatie. Anders dan in het verleden gaat het hierbij niet in de eerste plaats om kwantitatieve maar om kwalitatieve opgaven: er 'wordt voortdurend waarde toegevoegd aan het bestaande', zoals de Raad voor de Ruimtelijke Ordening het uitdrukt. Juist nu is het belangrijk om oud en nieuw, traditie en vernieuwing, niet als een tegenstelling te zien waarbij het een altijd ten koste gaat van het ander, maar te onderzoeken hoe ze elkaar kunnen versterken en zo de ruimtelijke kwaliteit kunnen verbeteren.

Ruimtelijke opgaven in de tijd geplaatst

Alom is in de afgelopen jaren nadrukkelijk gewezen op het belang van ruimtelijke kwaliteit. Het is geen nieuw thema - alleen de naam is nieuw. De Woningwet van 1901 was in feite al gericht op het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving. 'Licht en lucht' was daarbij een motto, evenals het bewaken van architectonische kwaliteit door middel van het welstandstoezicht. Bij de totstandkoming van de beroemde stedenbouwkundige en architectonische projecten uit de jaren twintig en dertig werd deze regelgeving optimaal benut. Na de oorlog werd sterk de nadruk gelegd op kwantiteit met een gestandaardiseerd kwaliteitsniveau.

Vooraf sinds de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening wordt expliciet aandacht gevraagd voor ruimtelijke kwaliteit. De rijksoverheid deed dat in haar architectuurnota's uit 1991 en 1996. Provincies en gemeenten formuleren in toenemende mate expliciet architectuur- en ruimtelijk beleid. Instellingen als het Nederlands Architectuurinstituut, het Stimuleringsfonds voor Architectuur, Architectuur Lokaal en tal van lokale architectuurcentra vervullen hierbij een ondersteunende en stimulerende functie. Terwijl de 'grote ruimtelijke ingrepen' van de komende jaren nog volop in discussie zijn, wordt ook al nagedacht over de verdere toekomst, bijvoorbeeld door de Stichting Ontwerpen voor Nederland en in het project 'Nederland 2030' van de RijksPlanologische Dienst.

Bij het streven naar ruimtelijke kwaliteit gaat de aandacht voor een aanzienlijk deel uit naar nieuwe bouw- en planningsopgaven. 'Het ontwerpen van onze leefomgeving vormt een belangrijke culturele opgave', aldus de regering in haar recente architectuurnota, en: 'Het architectuurbeleid beoogt de samenhang te versterken tussen het bouw- en het cultuurbeleid.'

Dat deze nieuwe opgaven in een historisch perspectief dienen te worden geplaatst, wordt al in de eerste zinnen van de architectuurnota aangegeven: 'Ons land kent op het gebied van de vormgeving en inrichting van de leefomgeving een lange traditie, die tot uiting komt in vele historische gebouwen, steden, landschappen en infrastructuur. Het met zorg en creativiteit aanpassen van de omgeving aan nieuwe eisen vormt een uitdagende

ontwerpogave.' Zo worden de huidige ruimtelijke opgaven in de tijd geplaatst, als een fase in een geschiedenis die eeuwen geleden begon en nog lang kan doorgaan.

Een zorgvuldige arweping van bestaande waarden opent ook waar het gaat om nieuwe opgaven het zicht op de lange termijn. Ze sluit daarmee aan bij de discussie over de temporele aspecten van de ruimtelijke ordening. Ruimtelijke ordening heeft niet alleen van doen met de ordening van uiteenlopende functies, maar ook met verschillende tijdsdimensies en snelheden. De omloopsnelheid van economische goederen is een andere dan de snelheid waarmee natuurgebieden zich ontwikkelen, de snelheid van de autoweg of de HSL een andere dan die van het stadsplein, het museum of de kinderspeelplaats, en de snelheid van Internet of het digitale geldverkeer is weer een andere. Ons leven beweegt zich niet alleen in en tussen categorieën als wonen, werken, recreëren en vervoeren, het speelt zich ook af op verschillende snelheden, die elk eigen eisen aan de ruimte stellen. Hoe dit in de ruimtelijke planning en het ontwerp tot uiting kan komen, is grotendeels nog een open vraag. Maar de lange-termijnnoties en de 'trage' kwaliteiten die in een historische arweping aan de orde komen, kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de beantwoording. Ze bieden aanknopingspunten voor duurzaamheid en 'onthaasting' en voor een weloverwogen combinatie van de verschillende snelheidsstren.

Ruimtelijke kwaliteiten, zo wordt in historisch perspectief duidelijk, hoeven niet per se uit het niets te worden geschapen. Nieuwe kwaliteiten zijn nodig en er wordt terecht in geïnvesteerd. Eerdere generaties hebben dergelijke investeringen echter ook reeds gepleegd. Ze brachten daarmee kwaliteiten tot stand waarvan nu en in de toekomst nog altijd kan worden geprofiteerd. Gebouwen, straatbeelden, landschapsvormen en infrastructuurle werken dragen bij aan de identiteit en de beleving van de leefomgeving. Dit geldt voor erkende 'landmarks' maar ook voor minder opvallende objecten en structuren. Ze zijn onderdeel van de *mental map* van stad, dorp en land. Veel van deze kwaliteiten zijn zo vanzelfsprekend onderdeel van de omgeving, dat ze niet dagelijks worden opgemerkt. Het loont om hen bewust te herkennen en te benoemen, omdat anders de kans bestaat dat ze pas worden gewaardeerd op het moment dat ze verdwenen zijn. Een bewuste, bedachtzame omgang met historische gegevens blijft ook in economisch opzicht gunstige effecten te hebben. Dat een behoudzame behandeling van deze geheugen-sporen - onder meer in de vorm van monumentenzorg - een hindernis is voor verdere ruimtelijke en economische ontwikkeling, is dan ook een misverstand.

Instrumenten voor bescherming en ontwikkeling

De arweping van (cultuur-)historische waarden zou een vanzelfsprekend en integraal onderdeel moeten zijn van iedere plan- en besluitvorming. Daarmee wordt de mogelijkheid geschapen om, op basis van gedegen analyse van de historische waarden, de kwaliteit van de plannen te verbeteren. Dat deze arweping plaatsvindt, kan worden gegarandeerd door bestaande beleidsinstrumenten beter te benutten en verder te ontwikkelen.

Nederland heeft een lange traditie in het stimuleren van ruimtelijke kwaliteit door middel van wet- en regelgeving die ingrijpt in de plan- en besluitvorming. Bestemmingsplannen, streekplannen, welstandsinspectie en milieu-effectrapportages zijn hiervan bekende voorbeelden. Ook worden regelmatig nieuwe, nog niet formeel vastgelegde instrumenten ontwikkeld en getest, zoals recentelijk het Beeldkwaliteitsplan. Daarnaast heeft ons land een ongeveer even oude traditie van monumentenzorg en zorg voor het natuurschoon. Lange tijd was conservering het dominante doel van de monumentenzorg: 'het stilzilver voortbestaan van hoogtepunten van ons cultureel erfgoed' werd 'in min of meer verkeerde bewaring' gesteld. Zo ontstond een uitgebreide collectie van historisch 'vastgoed'. Evenzo streefde de natuurbescherming naar het doen voortbestaan van een representatieve collectie van landschapsvormen.

De 'verkeerde bewaring' was echter geen absolute conditie. Dat dus 'oud' en 'nieuw', bescherming en ontwikkeling, elkaar niet noodzakelijkerwijs uitsluiten, is een gedachte die reeds bij de inrichting van de Noordostpolder en de Flevo-polders is uitgewerkt. Deze polders kunnen worden gezien als een historisch voorbeeld van planmatig voorbereide ruimtelijke kwaliteit. Het interessante hierbij is dat op een dergelijke integrale aanpak destijds werd aangedrongen door de Vereniging Natuurmonumenten en de Bond Heemschut.

Ten tijde van de stads- en dorpsvernieuwing vanaf de jaren zeventig werd verdere ervaring opgedaan met het integreren van bestaande en nieuwe kwaliteiten. Het aanwijzen van beschermde stads- en dorpsgezichten maakte het mogelijk een bijdrage te leveren aan integrale stedelijke vernieuwing. Hiermee werd de aandacht gevestigd op mogelijkheden tot behoud en versterking van culturele identiteit en herkenbaarheid bij het verbeteren van de dagelijkse leefomgeving en van de stad als geheel.

De grote ruimtelijke ingrepen in de komende jaren vergen een uitbreiding van het ruimtelijke kwaliteitsbeleid naar de 'hogere schaalniveaus', zoals de regering in de architectuurnota aankondigt. Hiermee krijgt ook de opgave om bestaande en nieuwe kwaliteiten in een vruchtbaar verband te plaatsen, een nieuwe dimensie.

De 'geheugensporen' zijn er in vele soorten en maten en kunnen derhalve niet allemaal op dezelfde manier worden bejegend. Niet alles hoeft of kan onder de werking van de Monumentenwet of de Natuurbeschermingswet te worden geplaatst. Toch zullen deze bestaande beleidsinstrumenten in ieder geval voorlopig een belangrijke rol moeten blijven spelen, zolang een integraal kader voor planologische vertaling van ruimtelijke kwaliteit nog in ontwikkeling is.

Ook voor deze opgaven kan het instrument van het 'beschermd gezicht' worden gebruikt als waarborg voor identiteit, herkenbaarheid en continuïteit. Het bereik van dit instrument hoeft zich niet te beperken tot de traditionele stads- en dorpsgezichten. De Monumentenwet 1988 maakt het mogelijk ook andere structuren in het stedelijk en landelijk gebied te beschermen, mits er sprake is van 'onderlinge ruimtelijke en structurele samenhang'.

Behalve dit wettelijke kader is in de afgelopen jaren ook een uitvoerige documentatie tot stand gekomen. Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP), gestart in 1987, leverde gebiedsbeschrijvingen op en maakte duidelijk welk erfgoed uit de periode 1850-1940 voor vormen van bescherming in aanmerking komt. In het vervolg erop, het Monumenten Selectie Project (MSP), worden tal van gebieden voorgedragen voor de status van beschermd gezicht: tuindorpen, villaparken en stadsuitbreidingen op grond van de Woningwet, en ook voormalige verdedigingslinies, landgoederen, boerderijenlinten, kanalen en infrastructuurwerken.

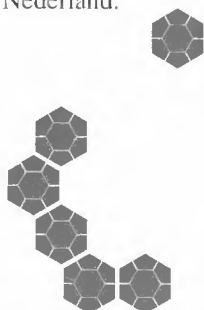
Met name de provincies kunnen eraan bijdragen dat de instrumenten waarmee de cultuurhistorische afweging in de praktijk wordt gebracht, verder worden uitgewerkt en verfijnd. Zij kunnen gemeenten stimuleren tot integrale en kwaliteitsbewuste planvorming. Het (provinciale) streekplan is hiertoe een geschikt instrument, zeker als het streekplan zich - net als tot voor dertig jaar gebruikelijk was - weer op vormgeving richt en de Provinciale Planologische Commissies cultuurhistorische kwaliteit mede als plantoetsingscriterium hanteren.

Enkele provincies hebben inmiddels, naast hun activiteiten op het gebied van milieubeheer, landinrichting, natuurbeheer en stadsvernieuwing, het initiatief genomen tot het bepalen van een zogenoemde cultuurhistorische hoofdstructuur. Hierin wordt een gebiedsindeling gemaakt op basis van de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis, waarbinnen vervolgens waarden op het gebied van archeologie en bouwkunst worden aangegeven. Opgenomen in het streekplan krijgt deze hoofdstructuur zeggingskracht en rechtsgeldigheid. Ook bij de gemeenten verschuift het accent in het architectuur- en ruimtelijke beleid momenteel naar de hogere schaalniveaus. Zij blijven streven naar afzonderlijke projecten van hoge kwaliteit, maar willen deze nadrukkelijk inbedden in een cultureel geladen visie op de ontwikkeling van de gehele gemeente.

De cultuurhistorische afweging kan bijdragen aan deze ambities op lokaal niveau, aangezien ze uit haar aard al aangrijpingspunten biedt voor samenhang, identiteit en continuïteit. Gemeenten kunnen de cultuurhistorische bepalingen in het provinciale streekplan dan ook benutten als stimulans en handleiding om de erin onderscheiden kwaliteiten in hun ruimtelijk beleid en in hun planvorming tot uitdrukking te brengen. Met name het instrument van het beschermd gezicht kan tevens fungeren als inhoudelijke leidraad bij het overleg en de coördinatie tussen meerdere gemeenten.

Zolang het streven naar een integrale, ruimtelijke kwaliteit niet even vanzelfsprekend is als het faciliteren van de markteconomie of het omgaan met milieuwaarden, is een intensievere toepassing van het instrument van het beschermd stads- en dorpsgezicht zeer gewenst. Het instrument biedt overheden op de verschillende niveaus de mogelijkheid om reeds bestaande ruimtelijke kwaliteiten te onderkennen, te behouden en verder te ontwikkelen, terwijl het tegelijkertijd voor investeerders inzichtelijk maakt waar hun kansen liggen.

De Commissie Bescherming en Ontwikkeling pleit daarom voor ruimere toepassing van het instrument van het beschermd gezicht, dat van alle bestaande wettelijke instrumenten op dit moment het meest geschikt is voor het nastreven van integrale, ruimtelijke kwaliteit. Zij hoopt met dit manifest de bekendheid van de toepassingsmogelijkheden van het instrument bij de betrokkenen in de ruimtelijke planvorming te vergroten. In het vertrouwen daarmee bij te dragen aan de gedachtenvorming over, en het bouwen aan de toekomstige ruimtelijke kwaliteit van Nederland.

Voorbeelden

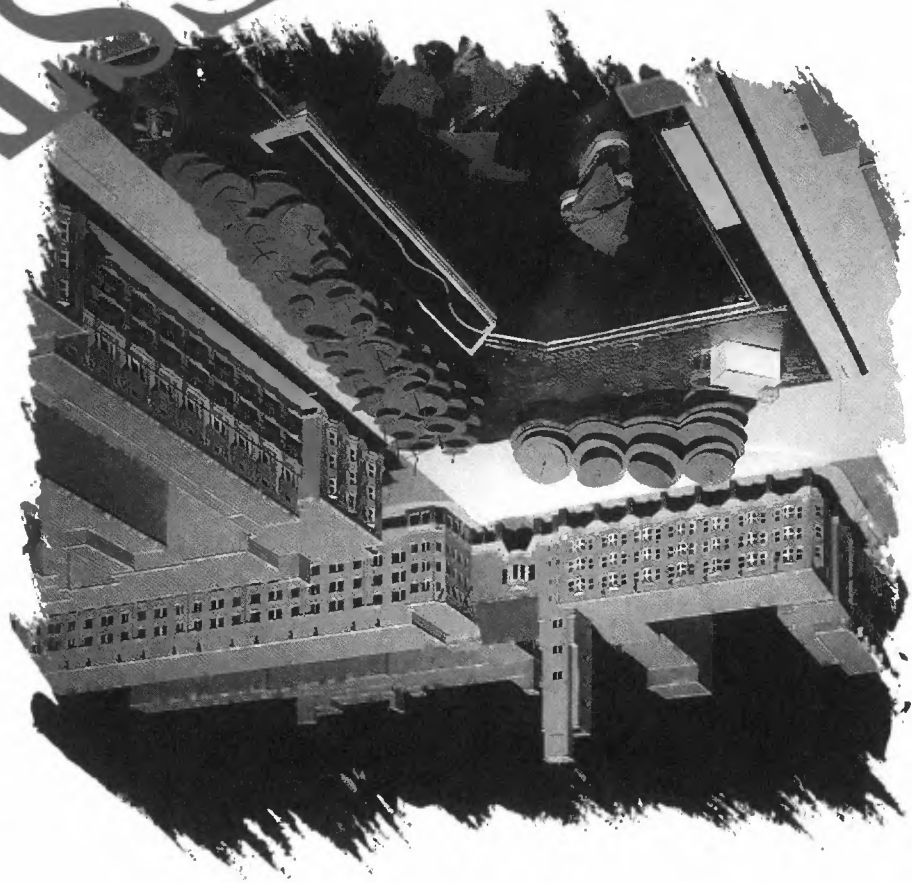
Stadsuitbreidingen Ring 20-40 Amsterdam, Hilversum, Rotterdam

De 'Ring 20-40' is een benaming voor de Amsterdamse stadsuitbreidingen uit de jaren twintig en dertig. De wijken in deze ring zijn vermaard geworden, zowel door het sociaal-cultureel elan waarmee ze werden aangereikt als door hun steds-bouwkundige opzet en architectuur. Berlage's 'Plan Zuid' behoort ertoe, evenals de tuindorpen in Noord, het Mercatorplein en omgeving in West en buurten in Oost.

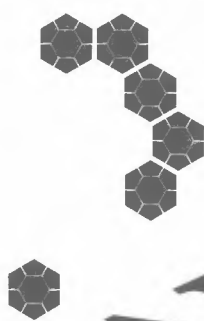
Bij alle verscheidenheid tussen deze wijken kan de Ring worden beschouwd als een historisch samenhangend geheel. Door de veranderde maatschappelijke omstandigheden is het echter niet meer vanzelfsprekend dat deze samenhang en de sociaal-culturele waarden van het gebied behouden blijven. Hierbij speelt de vergrote marktwerking in de volkshuisvesting een rol, evenals het feit dat de Ring verspreid ligt over meerdere deelgemeenten.

Toch is ook nu een integrale benadering van de Ring 20-40 mogelijk. Daar voor is wel een bewuste inspanning nodig. De samenwerking tussen de verschillende overheden en private partijen kan worden gestimuleerd en gestructureerd door de Ring als geheel aan te wijzen als beschermd gezicht. Daarmee wordt tegelijkertijd het behoud en de versterking van de bijzondere cultuurhistorische betekenis van het gebied gewaarborgd.

Vergelijkbare situaties doen zich voor in andere steden met belangrijke uitbreidingen uit de jaren 1920-1940, zoals Hilversum en Rotterdam.

AMSTERDAM

Voormalige verdedigingslinies

Landfront Vlissingen, Nieuwe Hollandse Waterlinie, Stelling van Amsterdam

Het Landfront Vlissingen is tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers aangelegd als verdedigingslinie aan de landzijde van Vlissingen, op enige afstand van de stad. Ze bestaat uit bunkers, tankgrachten, hockerhindernissen, een anti-tankmuur en het bijbehorende vrije schootsveld, dat overwegend een agrarische bestemming heeft.

Het ontstaan van het Landfront wekt sombere associaties. Maar nu de linie er eenmaal is, kan ze als samenhangende ruimtelijke structuur ook in de toekomst voor betere doeleinden worden benut. Het stedelijk knooppunt Middelburg-Vlissingen kan het gebied bewust vormgeven als open groene buffer tussen de twee steden. De linie kan richtsnoer zijn bij de ontwikkeling van activiteiten op het gebied van toerisme, recreatie en educatie. Aanwijzing van het Landfront als beschermd gezicht schept hiervoor een formeel en bruikbaar kader, met gunstige randvoorwaarden voor bestuurlijke afstemming, continuïteit en een lange-termijn-perspectief.

Nog spectaculairder zijn de twee voormalige verdedigingslinies die zich van de Biesbosch tot bij Edam uitstrekken: de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Samen vormen ze een snoer van 'strategische landschappen' vol potenties op het gebied van waterwinning, natuurontwikkeling, recreatie en educatie. Aanwijzing tot beschermd gezicht kan hier een krachtig hulpmiddel zijn voor de afstemming tussen de vele betrokken partijen. De Stelling van Amsterdam is inmiddels geplaatst op de lijst van Werelderfgoed. Hiermee neemt Nederland de verplichting op zich om de juridische bescherming te organiseren (conform de nationale wetgeving) en de 'planologische overlevingskansen' veilig te stellen.

foto links: herinrichting van het Mercatorplein in Amsterdam

foto rechts: wereldmonument Stelling van Amsterdam (zijde Spaarndam)

Landgoederen

Oranjewoud, Haarzuilens, Wassenaar-Voorschoten

Het gebied Oranjewoud bij Heerenveen dankt zijn naam aan de zeventiende eeuwse 'Lusthof Oranjewoud', genoemd naar de Friese tak van de familie der Oranje-Nassau's. De populariteit van het gebied, eerst bij de adel en later bij de gegoede burgerij, is af te lezen aan de bouw van buitenplaatsen, en logementen en andere bouwwerken, waaronder een belvédère. De verdere ontwikkeling van het gebied is actueel nu Heerenveen in de directe omgeving een stadsuitbreiding in het kader van de Vinex wil realiseren. Oude en nieuwe cultuurdaden kunnen elkaar versterken. Door de nieuwbouw bijvoorbeeld vorm te geven als nieuwe buitenplaatsen, kunnen de natuur- en cultuurwaarden worden versterkt in een hoogwaardig 'stadslandschap'. Ook hier kan aanwijzing als beschermd gezicht mede richting geven aan het behoud en de vernieuwing van de ruimtelijke kwaliteit. Vergelijkbare situaties doen zich voor bij andere landgoederenreeksen, zoals Haarzuilens bij de Vinex-locatie Leidse Rijn (Utrecht) en Wassenaar-Voorschoten bij Den Haag.

foto links: Belvédère Oranjewoud Heerenveen

foto rechts: Zaanoevers

Infrastructuur en industriegezichten

Apeldoorns Kanaal, Kanaal Almelo-Nordhorn, Zaanoevers

Het Apeldoorns Kanaal heeft ruim een eeuw de beroepsscheepvaart gediend. Een deel van het kanaal (Apeldoorn - Hattem) werd in 1829 geopend, het andere deel (Apeldoorn - Dieren) in 1866. Het diende als een betrouwbaar alternatief voor de niet altijd even goed bevaarbare IJssel. Het kanaal heeft een prachtige ligging op de overgang van de Veluwezoom naar het stroomgebied van de IJssel. Het is voorzien van diverse bruggen en andere kunstwerken. In 1973 werd het voor de scheepvaart gesloten.

In de toekomst kan het Apeldoorns Kanaal opnieuw een alternatief bieden voor de IJssel, ditmaal voor de sterk toegenomen recreatievaart. De ligging is nog altijd even mooi. Een behoedzame behandeling van de bestaande cultuurhistorische waarden van het gehele kanaalgebied schept gunstige voorwaarden voor de ontwikkeling van de kanaalzone voor recreatie en toerisme. Bij deze nieuwe ontwikkeling zijn meerdere (lokale) overheden betrokken. Ook hier kan aanwijzing als beschermd gezicht worden toegepast, niet alleen voor de bescherming van bestaande waarden, maar ook als leidraad bij een gezamenlijke, gecoördineerde aanpak van het gebied.

Andere infrastructuur-eenheden, zoals het Kanaal Almelo-Nordhorn, kunnen op dezelfde wijze met behoud van historische waarden een nieuwe toekomst krijgen. Ook bij de vernieuwing van het oude industriestreek aan de Zaanoevers kan het water als structurerend element dienen.

MANIFEST

Over de Commissie Bescherming en Ontwikkeling

Met het manifest **De ruimte in de tijd geplaatst** treedt de Commissie Bescherming en Ontwikkeling in de openbaarheid. De commissie is op 9 februari 1994 ingesteld met als primaire opdracht de ministers van OCenW en VROM te adviseren over de voorstellen tot bescherming van stads- en dorpsgezichten (artikel 35 van de Monumentenwet 1988) die zijn voortgekomen uit het Monumenten Selectie Project (MSP).

Daarnaast kan, aldus de Directeur Generaal Culturele Zaken in zijn instellingsbrief, de commissie ook aangewezen worden als stedelijke vernieuwing en ruimtelijk kwaliteitsbeleid aan de orde stellen. Van de commissie wordt verwacht dat haar werkzaamheden een nieuwe dimensie toevoegen aan het 'anti-verkokeringsbeleid' met betrekking tot architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit.

De commissie treedt nu in de openbaarheid met een pleidooi voor ruimere toepassing van het instrument 'beschermd stads- en dorpsgezicht', omdat haars inziens de mogelijkheden die dit instrument biedt voor ruimtelijk kwaliteitsbeleid tot nu toe onderbelicht zijn gebleven. Het instrument wordt te statisch toegepast, er bestaan hardnekkige misverstanden over ('dan mag er niets meer'), coördinatie ontbreekt en het instrument wordt te weinig benut als ingrediënt voor een integrale visie. Met dit manifest brengt de commissie een constructieve, dynamischer toepassing van het instrument onder de aandacht.

De Commissie Bescherming en Ontwikkeling is breed samengesteld, met vertegenwoordigers van drie ministeries (VROM, OCenW en LNV), het Interprovinciaal Overleg en de Vereniging Nederlandse Gemeenten. De commissie wordt voorgezeten door een onafhankelijk voorzitter.

Over het manifest:

Het manifest is op 13 maart 1997 door de Voorzitter van de Commissie Bescherming en Ontwikkeling, de heer John Wevers, aangeboden aan de heer drs. J.P.A. Gruijters (voorzitter van de Rijksplanningologische Commissie), mevrouw Gedeputeerde mr. F.G. van Diepen-Oost (voorzitter van het Jaar van het Industrieel Erfgoed), alsmede aan de heer burgemeester, dr. P.J.G. Zelissen (voorzitter van Architectuur Lokaal).

Het manifest is verzonden als bijlage bij het periodiek Architectuur Lokaal, maart 1997 nr. 15.

Monumentenwet 1988:

artikel 1 lid f
stads- en dorpsgezichten: groepen van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke samenhang dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich één of meer monumenten bevinden;

artikel 36 lid 1

De gemeenteraad stelt ter bescherming van een beschermd stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan vast als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Bij het besluit tot aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht kan hieroe een termijn worden gesteld.

Colofon

Uitgave: Commissie Bescherming en Ontwikkeling

Tekst:

Fred Feddes, Utrecht

Vormgeving&Productie

The Family Tree Group: Ric Bekkers

Joost v Schaik

Foto's:

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist

Uitgeverij:

Architectuur Lokaal, Rotterdam

Informatie:

J. Hollstelle, 030-6983216

